

»Pesem hoče biti luč...«

(V spomin Jožeta Udoviča)

Umrl je redni član V. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti Jože Udovič, pesnik, pisatelj, esejist in prevajalec, rojen 17. oktobra 1912. leta v trgovski družini v Cerknici. Po štiriletnem obiskovanju osnovne šole v Starem trgu in Cerknici je leta 1932 maturiral na gimnaziji v Šentvidu nad Ljubljano. Od leta 1933 do 1940 je študiral slavistiko na filozofski fakulteti, vendar je v tistih utesnjenih časih po diplomi 1940 ostal brez službe. Ker se je nekje jeseni 1941 vključil v Osvobodilno fronto, ga je okupatorska policija od februarja 1942 do januarja 1943 internirala najprej v Čiginju pri Tolminu, nato pa v Gonarsu in Trevisu. Septembra 1943 je po razpadu fašistične Italije odšel v partizane in bil pri narodnoosvobodilni vojski do konca vojne. Od septembra 1944 je delal v zgodovinsko-geografski sekciji Znanstvenega inštituta pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte, ki je bil ustanovljen 12. februarja 1944 v Beli krajini. Po vojni je nadaljeval svoje delo od 1945—48 v arhivu in knjižnici Muzeja NOB, od leta 1948 pa se je kot zgodnji upokojenec in svoboden književnik do smrti posvečal le izvirnemu in prevajalskemu literarnemu delu. Odlikovan je bil z redom za hrabrost in z redom za zasluge za narod. Za književno delo je prejel leta 1962 Prešernovo nagrado, leta 1971 pa Sovretovo

nagrado za prevod Brochovega romana Vergilova smrt, ki ga je privlačeval z iskanjem novih stilnih sredstev, saj Broch razbija v njem tradicionalno obliko romana z notranjimi monologi in z menjavanjem tradiciji nasprotnih izraznih sredstev, kar je privlačevalo Udoviča, ki se je že v letih pred prevajanjem Brochovega romana začel razvijati v novo, iz simbolizma in ekspresionizma, zlasti pa iz nadrealizma izhajajočo moderno smer. To je v njegovem pesniškem razvoju že druga oziroma tretja smer, ki je tu in tam v začetku še rahlo ekspresionistična, dokler se v zadnji razvojni stopnji v veliki meri ne približa po svoje doživljanemu nadrealizmu ter se v nekaterih primerih zateka že v hermetizem.

Toda to sta le druga in tretja stopnja njegovega razvoja, kajti prvo stopnjo zastopajo njegove pesmi iz partizanov, ki so izšle v partizanskem tisku še med bojem, izhajale pa tudi še nekaj časa po vojni. Žal je to obdobje doslej najmanj podrobno raziskano in prevrednoteno, čeprav izpričujejo nekatere pesmi v svoji pesniški in idejni usmerjenosti pesnika in ne zgolj partizanskega pozivnika. Zaradi blagolastnosti njegovega stiha je bilo več njegovih pesmi že takrat uglasbenih za petje partizanov. Tako npr. Naša pesem iz leta 1944, ki jo je komponiral Pahor, najbolj znane in pete pa so bile pesmi Zapoj zdaj, srce partizansko, Noč je zbežala že z gora in Prečuden cvet je v grapi črni.

Udovič je nastopal s svojimi pesmimi tudi na radiu OF, na literarnih večerih v Semiču ob kongresu kulturnih delavcev OF leta 1944, po 1945. letu pa na Jesenicah. Nekatero pesmi s partizansko snovjo, zlasti epsko-baladne, so izšle v Slovenskem zborniku leta 1945 in v raznih javnih občilih.

Tako se je pesnik partizan častno oddolžil našemu partizanskemu boju in v pesmih izražal tudi osebna doživljanja tega boja.

Ceprav te njegove pesmi niso tako udarniške in viharniške kakor so npr. Borove, sodijo vendarle med idejno in umetniško pomembne stvaritve, ki bi morale najti častno mesto v umetniško dobro urejeni in izbrani antologiji naše partizanske pesmi, ki žal še ni izšla, čeprav so tudi umetniški in ne zgolj politično-idejno pomemben del našega davidovskega boja z goljatskim okupatorjem.

Že v njih se odlikuje Udovič s pesniško stilno in skrbno jezikovno ubrano izraznostjo, ki je značilna za vse njegovo pesništvo. Pesmi, ki jih je napisal še v začetni predvojni dobi, rahlo pričajo, da se je takrat razvijal ob Antonu Vodniku, Gradniku in nekoliko tudi pri uredniku in izdajatelju revije Dejanje Edvardu Kocbeku, pri kateri je sodeloval. Vendar se njegov večinski pesniški opus razlikuje od Kocbekove pesmi po večji melodičnosti in skrbnejši izbiri besed pri opisu dogodkov iz realističnega sveta. Lahko rečemo, da svojo pesniško besedo in stil nežneje in večkrat muzikalneje uveljavlja tudi v svojih najbolj nadrealističnih ali celo nekaterih hermetičnih pesmih. Pri nekaterih kljub njihovi zaprtosti in vsebinski zastrtosti skrbno izbira pesniško izrazno besednost, ker mu je kot globoko estetsko čutečemu pesniku prevsakdanja beseda iz pogovornega jezika tuja in nepesniška. V njem je elementarno živel njegov čut za lepoto besede in jezika, kakor ga izpričuje vse njegovo delo od partizanske pesmi do njegovih včasih bolj ali manj globoko zastrtih nadrealističnih pesmi, ki so pesniško

stvariteljsko sicer na prvi pogled izraz realizma, ki pa ga presega, ko se skuša kot človek in pesnik dokopati do tistega nadrealnega sveta, ki je zakrit z vnanjim, dnevnim realizmom. Udovičev nadrealizem pa je v resnici zanj, kot pesnika in človeka, šele pravi realni, nadrealnostjo življenja človeka in sveta živeči, a skrivnostni svet. Zaradi tega ga ne more neposredno izraziti z realistično logiko, vendar še zaradi tega ni metafizičen ali celo mističen, saj predosem izpoveduje odkritja in doživetja skritih, nadrealnih zapletenosti in nasprotij vnanejnega sveta in v sebi.

Vse to je lastnost vseh pomembnih nadrealističnih pesnikov od Bretona do Eliarda, zlasti pa Španca Garcie Lorce in Pable Nerude, ki ju je Udovič oba prevajal s posebno pozornostjo in celo z ustvarjalno ljubeznijo. To posredno priča, da se je čutil z njima soroden pesnik po občutju, po človeškopesniški in stilno-idejni strani, vendar je v svoji pesmi ohranil individualno izvirnost, svoj subjektivni jaz in stil.

Izdal je v knjigi tri zbirke: leta 1961 Ogledalo sanj (CZ), Darovi leta 1975 (CZ) in Oko in senca leta 1982 (CZ). Prva knjiga je svojevrstna antologija prvega obdobja njegovega pesniškega razvoja, ko izpoveduje v nekaterih pesmih še svojevrstna doživetja in izpovedi iz partizanstva, ki pa niso nikoli vnanje programatične. Njegov človeški in pesniški jaz izpoveduje izvirna, osebna doživetja boja in njegovega odmeva v njem.

Subjektivno in objektivno je združeno, vse realno speto in prekrito z rahlo tančico zdaj s človeško grozo, zdaj prežeto s smrtjo padlih ali nasilno obsojenih in v smrt poslanih.

Takšna je med drugimi zlasti monološka pesem Poslednja minuta, v kateri na smrt obsojeni partizan doživlja poslednjo minuto pred ustrelitvijo, pred smrtjo. Po svoji človeški in pesniški vrednosti je vredna, da jo v pesnikov spomin navedem v celoti:

»Pred puškami stojim,
jutro vstaja, živo jutro poslednjega maja,
tenki jok zvona je segel do tihega kraja.
Pred puškami stojim,
sonce, urno izza zelenega hriba vstani,
poslednjič me s svojo čisto lučjo nahrani!
Pred puškami stojim
in vidim véliki vzrok in duha, ki je kriv,
a kdor mori, je mrtev, in mrtvi ostane živ.
Pred puškami stojim,
ljubim ta svet, slednjo bil, slednjo travo,
in tople človeške oči, uprte v časov daljavo.
Pred puškami stojim,
kje je tista vesela deklica v tej minuti?
Rokó je stegnila iz sinjih sanj in nič ne sluti.
Pred puškami stojim,
oko na grmu cvetočem še sok življenja pije,
umrl bom s cvetjem v očeh, sólo se v venec mi vije.
Pred puškami stojim,
že nesejo tesno, ozko črno rakev.

Ne vežite oči! Buden bom konec počakal.
 Pred puškami stojim,
 ta smrt je vélika in komaj sem je vreden.
 A zakaj jih meri dvanajst in ne le eden?«
 Pred puškami vznak leži,
 jata škrjancev s polja beži,
 sape b́rže raznesejo njegov zadnji dih,
 z njim blagoslovijo svet, še nem in tih.

To je uvodna pesem cikla, ki nosi isti naslov in izraža bolj tihe kot glasne pesnikove intimne odmeve iz smrtonosnega boja.

Vedno bolj, a počasi in globoko v sebi in iz sebe pa se začnejo vrstiti pesmi in stih, v katerih se pesnik posredno ali neposredno pogreza vedno bolj vase in v tiste globine sveta, življenja in človeka, ki se bodisi kot posredni ali neposredni odmev vnanjega življenja in njegovega realizma odkrivajo le pesniku vidni, zastirajo v nadrealizem vsega biti in nebiti, ki se skriva in živi pod trdo skorjo vsega stvarnega in vnanjega. Po včasih mučni poti in po teminah tavajoč se pesnikova beseda in misel vedno bolj prepletata s čustvi in mislimi, s protislovnimi podobami in primeri v Udovičevu težko in večkrat celo vanj in samo vase zaprto nadrealistično pesem, ki se prek druge pesniške zbirke Darovi razvije včasih v tej ali drugi pesmi in se zastre vase, da je hermetična, zaprta, kakor se je v trenutkih nedoumnih čustev in spoznanj ali tudi nerešljivih ugank stvarnega in netvarnega sveta človeškega življenja sploh pesnik pogrezal in reševal in včasih na zunaj z brezvezno besedo in stihom izpovedoval stisko sveta in sebe, hkrati pa tudi blisknil iskro in luč, ki sta vendarle nekje v njem in svetu iskrita in svetita.

Takšen je zlasti Udovičev svet in pesniška izpoved v tretji knjigi, ki ji je dal značilni naslov *Oko in senca*. Njen neimenovani razlagalec je na rob te tretje in zadnje pesnikove knjige med drugim zapisal, da je Udovičeva pesem »občutljivo pričevanje o vznemirljivih vzgibih v človekovi duši, kot odpor zoper nasilje in kot napor zajeti v pesem resničnost, ki postane nova veljavnejša resničnost.«

Dr. Bernik je v utemeljitvi za izvolitev Udoviča za rednega člana SAZU zapisal:

»Če se je Udovič z uspešnim prizadevanjem lotil prenovitve pesniškega jezika, če je ustvaril nerealistično, svobodno asociativno in predvsem anestetično metaforiko in se je približal hermetični poeziji, v tem svojem prizadevanju ni šel do skrajnih meja, temveč mu je bil nov, na videz alegoričen besedni izraz potreben, ker mu je omogočil izpovedovanje novih, hudo zapletenih notranjih vsebin človekovega bivanja. Udovičeva lirika je namreč kljub dovršenemu artizmu ohranila notranje ravnotežje, ostala je v mejah sporočilne oziroma humanistične umetnosti.«

V izrečenem je značaj in bistvo Udovičeve nadrealistične poezije, ki pa ni ne mistična ne metafizična, marveč je tudi tam, kjer je hermetična, v svojem nadrealizmu tostranska, čeprav tega neposredno bralcu ne izpoveduje, ker vrsti nadrealistično stih za stihom večkrat brez vnanje razumljive ali celo logično si sledečega čustva ali misli. Tega ne dela tako brezskrbno in v nasprotjih, v hermetizem zapletenih

stihih in primerih, kakor to delajo ali so delali mnogi modni surrealisti, ki jim hermetizem bolj rabi za vnanji učinek kakor za pesniško izpoved, preustvarjeno v nadrealizem, s katero pa se izpoveduje bolj sebi kakor svetu. V tem je skrivnostnost nadrealističnega pesništva, ki pa se po svojih zastopnikih v književnostih polpreteklega in sedanjega časa med seboj zelo razlikujejo.

Udovičevi prevodi tujih pesnikov nadrealistov izpričujejo, da sta mu bila najbližja španski nežno čuteči Garcia Lorca, ki so ga ubili v državljanski vojni, kakor ustrelijo mladega partizana v Udovičevi pesmi Poslednja minuta, in čilsko-španski Pablo Neruda, ki si je iz navdušenja za češkega pesnika in viharšiško poezijo prezel njegovo ime, kajti v resnici se je pisal Naftali Ricardo Reyes Basualto.

Nič presenetljivega ni, da je Udovič poleg Nerudovih Izbranih pesmi že pred njimi prevedel in izdal svoje prevode iz Lorce v posebni knjigi, ki ji je dal tudi za Udoviča značilen naslov Pesem hoče biti luč.

Med Udovičevimi prevodi tujih pesnikov pa so med drugimi še Ch. Baudelaire, Stephane Malarmé, Arthur Rimbaud itd. Prevedel je izbrane pesmi Juana Ramona Jiménezza in še marsikaj. Nič presenetljivega pa tudi ni, da je Udovič, vedno goreč za pravo poezijo, prevedel tudi nekaj posameznih pesmi iz Puškina, Mickiewicza, Pasternaka, Goetheja in drugih.

Posebno poglavje v njegovem prevajalskem delu so prevodi, kakor Kafkov roman Proces, roman avstrijskega pesnika Heinricha Brocha Vergilova smrt, ki sta mu morala biti kot nadrealistu še posebno blizu.

S prevodi skupaj z njegovimi izvirnimi pesmimi, s članki, eseji in spremnimi besedami je Udovičev izvirni in prevajalski opus zelo obširen. Imel je izredno tének posluh za slovenski jezik, katerega lepoto in blagozvočnost je stvariteljsko izpričal tako v izvirnih pesmih kakor v svojih številnih prevodih. Zato ni z njegovo smrtjo izgubila le Slovenska akademija znanosti in umetnosti uglednega besednega umetniškega ustvarjalca, marveč prav tako slovenska književnost in književnost jugoslovanskih narodov. Moja skromna spominska beseda pa velja prav tako nekdanjemu partizanu pesniku, skromnemu človeku in zglednemu, tihemu tovarišu, v katerem je živel globoko čuteč in misleč humanist z vero v moč poezije, z ljubeznijo do človeka, do svojega ljudstva in jezika. Kljub vsemu, kar se dogaja v človeški družbi mračnega in grozljivega, velja tudi zanj, kar je napisal na čelu svojih prevodov iz Garcie Lorce Pesem hoče biti luč.

In ta luč sveti kljub njegovemu, včasih zastrtemu nadrealizmu in tu in tam skrita v hermetizem poleg mračnega in tesnobelega tudi iz vsega najlepšega, kar je ustvaril pokojni pesnik Jože Udovič.

Bratko Kreft

(Spominska beseda na žalni seji SAZU 10. nov. 1986.)